

КОСТАС ВАРНАЛИС: ПРЕХОДЪТ ОТ МИТОЛОГИЗИРАН НАЦИОНАЛЕН КЪМ КРИТИЧЕН СОЦИАЛЕН ИДЕАЛ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ЕДИН ГРЪЦКИ ПИСАТЕЛ ОТ ЧЕРНОМОРСКАТА ДИАСПОРА

Здравка Михайлова

Най-напред бих искала да благодаря на организаторите на конференцията за поканата да участвам в нея.

К. Варналис е сред най-открояващите се примери на гръцки лите- ратори от диаспората, установили се по-късно в Атина, горещи привър- женици на движението за утвърждаване на говоримия народен език „димотики” в епоха, когато заради обществения му характер езиковият въпрос в Гърция е равнозначен на социална революция. Консерватизмът в духовния живот се проявява в утвърждаването на архаичния език за литературен, а около езиковеда, филолог и писател Янис Психарис (1854– 1929) се консолидира лагера на радетелите за въвеждането на живия народен език в книжнината. Културното развитие на Гърция през 19 век е белязано от предосвободенски идеали, прераснали във формирането на националната доктрина „Мегали Идея” и нейното доминиране в политическия и духовен живот на свободното гръцко кралство.

Автобиографичната книга на Варналис „Литературни мемоари” представлява богат източник на сведения за живота на гръцката общност по българското Черноморско крайбрежие, (особено в Бургас и Анхиало) от края на деветнайсети и началото на двайсети век. Гърците от диаспо- рата винаги са се отличавали от своите населяващи континентална Гър- ция събратя със своята образованост и открит към разбиране и преливане с чужди култури духовен хоризонт. Така, както заможните египетски гърци са космополити, живеещи в непосредствен досег с международната икономическа сила – Великобритания, захранвайки нейния пазар с тю- тюн и памук след като обновената от Мохамед Али Александрия се превръща в икономическа столица на Египет, така характерна и за черно- морския гърцизъм в края на деветнайсети и началото на двайсети век е стопанската мощ и самочувствие. Особено Анхиало се отличава с ико-

номически профил, в който най-старият поминък на сравнително заможното поселение с търговски и земеделски традиции са солниците и солопроизводството. Глеещото етническо напрежение между българската и гръцката общности, обусловено и от икономическото съперничество, довежда до известните в историята антигръцки събития и опожаряването на Анхиало в резултат на което „е разклатена из основи политическата икономия на етническия баланс в сърцевината на Анхиало”¹.

В ранните години на духовното формиране на Варналис неговото разбиране за принадлежност към гърцизма се моделира от възпитаването му с визията на националистическия идеал за Гърция на „пет морета и два континента”, известен като „Мегали Идея”. През детските и юношеските му години у бъдещия писател е насадено двойко отношение към родината, към нейния далечен, обичен и често пъти изкривен образ. Изграждането на духовно-емоционалната вселена на писателя става в атмосфера на колективна патриотическа екзалтираност, от която по-късната му идеологическа орбита силно се отклонява. От нея също така се дистанцират и позицията, които той възприема спрямо вододелното събитие на неговото време – Малоазиатската катастрофа и политическия възход на венизелисткото движение. Ще се спрем на отношението на писателя към творческото писане, на това как той използва античните и византийски символи и древногръцките и латински митове в творчеството си с оглед преосмислянето на националните съдбини на Гърция след Малоазиатската катастрофа и поражението, претърпяно от „Мегали Идея”. В по-късното му творчество също така се преосмисля използването на античната традиция и митологичните мотиви. Като социално ангажиран творец в периода между двете войни Варналис прегръща идеалите на левицата и безкласовото общество. „Мегали Идея” се отъждествява с личността на Венизелос, и докато някои други творци от гръцката диаспора като напр. Пинелопи Делта, възпитана в едробуржоазната среда на богатите александрийски търговци, сред които е и баща ѝ Андонис Бенакис, се свързват доживот с либералната политическа групировка на Венизелос², Варналис остава верен докрай на идеала за безкласово общество.

Роден през 1883 г. в Бургас (Пиргос) в България (Източна Румелия), съвсем естествено е Костас Варналис да бъде закърмен с неприкосновените истини на „Мегали Идея”, която сред „поробения гърцизъм”,

който не живее в територията на свободната гръцка държава придобива „преувеличени и нажежаващи душата измерения”, поражда „копнежи и разтръбява неоспоримостта на националната уникалност, като успоредно с това насажда и крайно изострено чувство на носталгия”³. Варналис е изтърсакът в семейството на обушаря Янис Бубус, има четирима братя и сестри, остава рано сирак без баща, а по-големият му брат се заема с неговото възпитаване и образование. Майката на Варналис Елисавет говори на неподправения с излишна книжовна натруфеност народен език „димотики” и от нея той поема любовта към разговорния език на обикновените хора. „Паламас ни очароваше със своя език”⁴, пише самият Варналис през годините, прекарани от него в Гимназията „Зарифион” в Пловдив.

Макар и като дете да изпитва отвращение към учението – иска да стане шивач като Визинос⁵, пряко волята му се класира пръв в конкурса, обявен от Гимназията „Зарифион”. По-късно обаче бива спечелен от интереса към изучаване на древния свят и неговата мъдрост. Първоначалното гръцко образование на Варналис се формира в България. В края на деветнайсети и началото на двайсети век гърцизмът в северната част на Балканския полуостров е проникнат от силни патриотични чувства, подчертано култово отношение към античността и безспорна привързаност към книжовния език „катаревуса”. В този троен духовен „калп” е възпитаван и Варналис през гимназиалните си години. В своите „Литературни мемоари” той пише: *„Родина и религия бяха основното съдържание на нашето образование. Учеха ни да смятаме Гърция за най-прославения и благороден народ на света, а православното изповедание за най-съвършената вяра от всички. Учеха ни да мразим неверниците турци, които ни бяха отнели Цариград, варварите българи, които ни бяха отнели Тракия и Мизия, и вероломните евреи, разпнали Христа. И ни караха да вярваме, че един ден отново ще си върнем всички тези места. „Отново след време, отново наши ще бъдат”. „Константин (Палеолог) изгуби Цариград, (престононаследникът) Константин ще го възвърне”⁶.*

И след това коментира преобладаващата атмосфера в отношението спрямо окръжаващата гръцка общност българска среда: *„Височината на знамето показваше боя, авторитета на нацията... живеехме в непрестанна патриотарска екзалтация. Бяха изгубили усещане за реалността и гледахме на българите като на чужденци,*

като на узурпатори на бащиното ни наследство. Пердахът, катаревуса и „Мегали Идея” бяха размътили мозъка ни”.⁷

Македонските борби 1904–1908 определящи по отношение претендирането за гръцка принадлежност, намират отзвук и в спомените на Варналис, който описва отгласа от събитията. В главата „Антигръцките гонения” бургаският грък пише: „През лятото на 1906 гръцките андартти бяха опожарили някакво българско село, за да отмъстят за опожаряването малко преди това от българските комитаджии на някакво гръцко село. Взимайки претекст от това, правителството на генерал Рачо Петров даде сигнал в българския печат за една бясна полемика срещу Гърция и гърците и организира „спонтанни” бунтове на българския народ срещу гръцкото население в страната. Никой, който познаваше ситуацията, не се съмняваше във факта, че гоненията бяха организирани от правителството”⁸. Невъздържаните антибългарски излияния, проникващи творчеството на споменатата вече П. Делта, граничещи с расова омраза, коренно се отличават от трезвото и обективно отношение на Варналис към родната му България и гръцко-българските стълкновения. „Литературни мемоари” се спира на трудните страници от историята на България и Гърция от началото на двацети век, като тези в главата „Антигръцките гонения в България” и другаде, за проучването на които са необходими познанията на историк, все пак те хвърлят светлина и върху едно литературно изследване на атмосферата, в която се формира гръцката образованост на Варналис и способността му да се дистанцира от събитията и националистическото заслепление. Перото му описва балансирано, както кулминирането на култа към „славните предци” и националистическите тежнения на гърците, така и реваншизма на българите:

„От пристанището, почти до края на централната улица, гръцкият език звучеше навсякъде...Кафенета, гостилници, сладкарници, бръснарници, касапници, зарзаватчиници, фурни, почти всички бяха гръцки. Затова по време на гоненията през 1906 комитаджииите бяха разлепили надсякъде: «забранено е да се говори на гръцки”⁹.

„Цялата тази търговия се държеше от гърците и евреите. Те доминираха финансово на пиацата. Този факт караше българите да негодуват, докато през 1906 не организираха антигръцките гонения под претекст, че уж искали да отмъстят за «престъпленията» на

гръцките анданти в Македония, но с по-практичната цел те да вземат в свои ръце от гърците експлоатирането на българския селянин".¹⁰

„В своята студия „Анхило, 1906 г: Политическата икономия на един етнически конфликт” директорът на Центъра за либерални стратегии Р. Аврамов прави изключително аргументиран, вещ и „широко-обективен” анализ на напреженията между различни етнически общности в националната държава, (каквито са и тези между българи и гърци в конкретния период), подхранвани от икономически съперничества между тях. В нея авторът пише, че „Балканите са архетип в това отношение, а първата половина на XX век е период, през който ферментацията на идентичности в рамките на утвърждаващите се на полуострова държавни структури достига пределна интензивност. Конфликтните пресечни точки между тези процеси отразяват преди всичко враждебните цели на местните елити във външната политика, религиозните борби, възникването, разграждането, потискането и манипулирането на народностно самосъзнание. Но прокарването на етнически разломи през началните десетилетия на столетието предопределя и редица от едрите контури в развитието на всяка една Балканска страна”.

Но да се върнем към свидетелствата на Варналис. Показателна за прекомерните патриотични изблици е случката с преподавателя по история Каролидис – в Националния университет в Атина – който не иска да завери семействата на Варналис, когато прочита в студентската му книжка „Варналис Йоану Константинос, родом от Пиргос, България и пр.”. По този повод Варналис пише: „*И с иронична и същевременно блага усмивка той се обърна към мен: „Не Пиргос в България!” Така бях принуден да поправа грешката си и да напиша „Пиргос в Северна Тракия”, за да бъде градът натурализиран като гърци. В „Северна Тракия” или по-точно в „Източна Румелия”... И продължава по-надолу: „Тъй като не пропускахме случай да „се перчим”, че сме нещо повече от българите, те ни смятаха за обсебени от фикс-идеи и окачествяваха тези наши опити като „гръцко фантазьорство”. С други думи, прекалено много им се бяхме наврели в очите. Докато накрая истински се ядосаха през 1906 и ни накараха да си платим веднъж завинаги, заради всичките ни фантазмагории”. „Видях гръцките дюкяни само за час да бъдат разгромявани на пух и прах. А властите... охраняваха реда.”*¹¹

Две са личностите, „доминиращи с блясъка на своя пост сред гръцкото население на Бургас”, според Варналис, който анализира социал-

ната тъкан на гръцката колония в неговия роден град. „Консултът и владиката. Единият представиле на великата родина, другият предводител на православието бяха храмът и душата на «поробените братя»...”¹² Така, в духовната атмосфера, доминирана от национализъм, се придава особена роля на източноправославната църква, на която се възлага обединителна мисия чрез завръщане към средновековните ценности, свързани с Византия, превърнала се в символ на териториално могъщество¹³.

След като пристига в Гърция, за да следва в университета със стипендия на гръцката общност във Варна, откъдето е родом баща му (оттам и фамилиното име Варналис), и с подкрепата на Анхиалския владика, Варналис изпитва разочарование, предизвикано от сблъсъка на мита за древната слава с действителността в съвременната гръцка държава. „Радостта ми беше огромна, но не си представях, че между идеалната и реалната родина съществуваше такова огромно противоречие”. В главата „Разочарованието на Атина!” на „Литературни мемоари” той описва първите си впечатления от гръцката столица: „Това ли била страната на древното величие, на Мъдростта, на Красотата и Свободата? ...Мръсотия и смрад, безпорядък и разпуснатост на всякъде... Страната на древния мит бе единствено страна на партийния паразитизъм. Службогонство, синекурни длъжности и завистливост!”¹⁴. Тук трябва да отбележим, че както мнозина други гърци от диаспората, Варналис споделя отвращението си от гръцката държава от началото на двадесети век.

Когато Варналис пристига в Атина, за да следва филология, борбите, свързани с езиковия въпрос са в полемична кулминация, това е най-наболеият национален въпрос и всеки интелектуален и духовен човек е изправен пред езиковия кръстопът¹⁵. Присъединявайки се към лагера на привържениците на „димотики”, Варналис има съществен принос за култивирането на народния език. Той окачествява първата фаза от дейността на организацията „Εκπαιδευτικός Όμιλος” („Образователен кръжок”) като период на „ангажирания”, „патриотичен” димотикизъм. „Основателите, повечето от които се занимаваха с политика, искаха димотики да бъде не само инструмент за духовно избавление на народа, а и оръжие за национално възтържествуване в Македония”¹⁶.

Духовният ръст на Варналис далеч надхвърля границите на Гърция. Не толкова, поради факта, че е роден в България, а по понятни идеологически причини и не на последно място заради майсторските преводи на неговата проза, направени от Георги Куфов (наред с тези на Казандзакис), той е писател с притегателна сила за по-широка читателска публика в България. Идеологическите му принадлежност – на ляв интелектуалец мотивира превеждането на български на повечето негови произведения в проза през седемдесетте и осемдесетте години на миналия век: „Диктаторите”, „Дневникът на Пенелопа”, „Истинската апология на Сократ” и др.

С произход от Черноморието и Тракия, рожба на разцвета на гърцизма в Северна Тракия и по крайбрежията на Евксински Понт, Варналис пристига в Атина по същото време като ято гръцки книжовници, поети, мислители, открили се с новите си идеи и с нравствеността си (като Клеон Парасхос, Ираклис Апостолидис, Н. Санторинеос)¹⁷, продължавайки делото на едно по-старо поколение гръцки тракийци (Визиинос, Скорделис и др.). Привнасяйки един нов европеизиран дух на градска просветеност, за която са характерни будността, борбеността и напредничавостта, несъмнен е приносът на Варналис за консолидирането на духовната атмосфера в новогръцката държава, като творец и горещ последовател на димотики, чрез неговата бойна журналистика. Деветдесетте години на неговия дълъг живот са свързани с критични моменти от гръцката и световната история.

Въздействието, което оказва върху Варналис Школата на Парнасистите го тласка към упорито култивиране на формата и го кара да се вгледа – особено след 1909 г., към древногръцкия идеал, към който, при все това, той не подхожда с хвалебствено словославене. „Атмосферата на оптимизъм, проникваща всичко след въстанието в Гуди, намира пряк отзвук в изпълненото с възхищение към гръцката древност „съзерцание” на Варналис и го подкрепя в „повторното възкресяване” на древногръцкия свят”¹⁸.

Докато се намира със стипендия в Париж (1919) отблясъците на Октомврийската революция намират дълбок отзвук у Варналис. Той прегръща марксистическата идея, която оттук насетне ще формира неговия светоглед и ще повлияе върху естетиката му. Успоредно с това е дълбоко потресен от ужасяващите събития от Първата световна война с хилядите

невинни жертви. Това го стимулира да реагира и като творец. Изхождайки от принципа „Всяко изкуство е политическо”, си поставя за цел разкриването на „истината”. „Случаят на Варналис е показателен за онези творци, стремящи се да помирят естетиката с идеологията”.¹⁹ В същия дух коментира и гръцкият литературен критик Г. Перандонакис. „Варналис не е само поет, нито само привърженик на левицата, както досега бе вписвано в актива му, преди всичко той е ерудит, завършил филологическо образование и с журналистически опит в пресата от периода между двете войни и германската Окупация”.²⁰ В творчеството си той използва редица теми, мотиви и символи (митологични и исторически), водещи произхода си от древността. Според него, историческите анахронизми създават „усещането за диахроничност” на събитията. Затова той избира една историческа епоха, която прокарва паралели с неговото съвремие, що се отнася до разкодиране на същинските послания, измества съвременността към древността, изпращайки актуално послание под прикритието на древния мит. В този негов литературен експеримент най-важният арсенал, с който Варналис разполага, са дълбоките му познания за древността. Заявявайки творческите си намерения спрямо прозаичните творби „Истинската апология на Сократ” и „Дневникът на Пенелопа”, той споменава: „Посланията и в двете епохи – античната и днешната, са еднакви, но под различна форма. От само себе си се разбира, че необходима предпоставка за това е наличността на здрава мирогледна теория”.²¹ При паралела, прокаран от него между две отдалечени една от друга епохи, той съпоставя лица и събития от гръцката и римската античност с обществени и исторически събития от съвременна Гърция и с техните древни архетипове, като историзирането на събитията е мотивирано най-вече от неговата обществена ангажираност като творец. Действителни исторически личности („Диктаторите”) са представени в успореден прочит с техните съвременни аналози. Заклеймява институциите и ценностите на овластените управници, забивайки дълбоко критическия скалпел в лицемерието, лъжата, обществената поквара, безчовечността, идеологията на силния. Акцентирането върху негативните аспекти на историята е обусловено от стремежа му да мобилизира критическата разсъдъчност на читателя. В рамките на идеологическата възстановка на историята се движат произведенията му „Светлината,

която изгаря”, „Истинската апология на Сократ” (1931), „Дневникът на Пенелопа” и „Агалос III”. Черпейки от редица древни източници като Омир, Солон, Херодот, Софокъл, Аристофан, Тукидит, Платон, Ксенофонт, Аристотел, Ликург, Плутарх, Лукиан, Диоген Лаерций и Аполодор), върху канавата на съвременната му епоха Варналис пресътворява живота на атинската демокрация от V в. пр.Хр.

В по-късното му творчество използването на древната традиция и митология се развива като резултат от идеологическо и естетическо „изместване” на автора към полето на марксизма и ангажираното изкуство. Древните символи и античният мит придобиват различна натовареност с оглед на Малоазиатската катастрофа и на поражението, претърпяно от „Мегали Идея”: *„А Мегали Идея, чиято смърт Венизелос официално бе установил, нямаше никакъв заместител (...) гръцкото племе бе прокудено отвсякъде. Превърна се в племе от бежанци!”*²².

През периода на поетическата си зрялост Варналис се дистанцира и от обожанието на класицизма, подхвърля на критическо съмнение религиозната вяра с хоризонт един нов идеал – този на открояване на разбунтуваната колективност. Във фокуса на неговата проблематика са ценностите на неподправено от класово разделение общуване, ангажираността към закриянето на човешкото същество от войната, неправдата, масовото или индивидуално принижаване на личността.

Роденият по Черноморските крайбрежия, със скромен произход, Варналис е рожба на разцвета на гърцизма в Северна Тракия. През първото десетилетие на двайсети век се установява в Атина, давайки своя безспорен принос за утвърждаване на духовната атмосфера на новогръцката държава, като творец използващ димотики и като борбена личност с широк социален отзвук на неговото творчество. Сравнително неотдавнашното издание „Светлината, която изгаря” (2003) с изчерпателен коментар върху Варналис под редакцията на гръцкия поет, есеист и университетски преподавател Янис Далас, както и изданието “Позиви от времето на Окупацията” (2007), в който са събрани подлистниците, списвани от Варналис в атинския вестник „Проиа” през споменатия период, направено от Г. Зевелакис, свидетелстват за възобновения интерес към твореца, въвел социалната поезия в гръцката изящна словесност, към находчивостта, многогласието, езиковото и стилового разнообразие на неговата поетична композиция.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Аврамов, Р.** Политическата икономия на един етнически конфликт, студия представена на семинар в „Червената къща”. София, есента на 2009 г. с. 23.

² **Петропулу, Й.** От гръцките общности в диаспората към национално съзнание, в „П. С. Делта: Съвременни подходи към творчеството ѝ”, изд. „Естия/Музей Бенаки”, под редакцията на П. Занас, с. 345.

³ **Папагеоргиу, К.** Брой посветен на К. Варналис, сп. „Вивлиогики”, литературна притурка на в-к „Елефтеротикия”, 16 ноември 2007, „Идеалистичния период на К. Варналис”.

⁴ **Варналис, К.** „Литературни мемоари”. Атина, Кедрос, 1981, с. 41.

⁵ „*От всички занаяти предпочитам... шивашкия. В нашата махала имаше една шивачница. Гледах през прозореца как калфите седнали крак връз крак, как шият с дългите игли, как пият кафе, как пушат и си разказват вицове! Струваше ми се чист занаят и си представях как бързо ще го овладее, и ще стана началство. И ще разправам... анекдоти!*” (К. Варналис, „Литературни мемоари”. Атина, Кедрос, 1981, с. 48).

⁶ Пак там, глава „Пердах за чужденчетата”, с. 41.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там, глава „Цариградската Патриаршия и българите”, с. 33.

⁹ Пак там. Как разбогатяваха лукавите гърци, 1981, с. 27.

¹⁰ Пак там. Цариградската Патриаршия и българите, с. 26.

¹¹ **Варналис, К.** Литературни спомени, Кедрос, 1981, “Картата на Гърция”, с. 28.

¹² Пак там.

¹³ **Данова, Н. Апостолос Христакудис.** История на нова Гърция, Абагар Пъблишинг, 2003, с. 171.

¹⁴ **Варналис, К.** Литературни спомени, с. 59.

¹⁵ „По това време езиковите борби бяха в разгара си... Два враждебни свята водеха решаваща битка. Привържениците на народния език (вулгаризатори, „малиари”, коварни оръдия на панславизма) и привържениците на катаревуса (ерудирани книжовници, даскалска сган)... По същество не се различаваха чак толкова много. И двата вида искаха едни и същи неща. Величие на родината, възвръщане на бащиното наследство, възкресяване на античния дух. „Мегали Идея” ги обединяваше, езиковата формула ги разединяваше”. („Литературни мемоари”, глава „Езиковите борби”, с. 61)

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Сп. „Неа Естия”, брой посветен на К. Варналис, Коледа на 1975, „Животът и делото на Костас Варналис”, с. 132.

¹⁸ **Папагеоргиу, К.** Брой „Варналис” на сп. „Вивлиотики”, посветен на Варналис, литературна притурка на в. „Елефтеротипия”, 16 ноември 2007, „Идеалистичният период на К. Варналис”, с. 20.

¹⁹ **Димитрулия, Т.** Изкуство, което ни засяга пряко, в. “Катимерини”, 13 април 2004.

²⁰ **Перандонакис, Г.** Брой за Варналис на сп. „Вивлиотики”, „Елефтеротипия”, 16 ноември 2007.

²¹ Дисертация на Йоанис Зарейнис на тема „Използването на древния мит в творчеството на К. Варналис”.

²² **Варналис, К.** Литературни мемоари. Глава „Войната и националната идея”. Атина, Кедрос, 1981.

ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ И БИБЛИОГРАФИЯ

1. Собствено изследване в Архива на Варналис, съхраняван в библиотеката „Генадион” в Атина, със стипендия Andrew Mellon.

2. **Гечев, Ст.** „Спомен за К. Варналис”, в книгата „Моите гръцки приятели”, спомени на един български елинист. София, Елсилон, 2008.

3. „Светлината, която изгаря”, изд. „Кедрос”, 2003, под редакцията на Я. Далас .

4. **Зевелакис, Й.** „Позиви от Окупацията” (подлистриници поместени във в-к „Проиа”), в рубриката „Изкуство и живот”.

5. Сп. „И Лекси” (брой 187). Брой, посветен на К. Варналис.

6. **Beaton, R.** An Introduction to Modern Greek Literature. Oxford University Press.

7. Брой на гръцкото сп. „Анди”, посветен на К. Варналис.